

İBN HAMMÂD el-BURNUSÎ

(ابن حماد البرنسي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Hammâd (Hamâdu)
el-Burnusî es-Sebtî
(VI./XII. yüzyıl)Kuzey Afrikalı fakih
ve tarihçi.

Mağrib-i Aksâ'daki Sebte'de (Ceuta) dünyaya geldi. Burnus Berberîleri'nden olup aynı künyeyi ve adı taşıyan Ebû Abdullâh İbn Hammâd es-Sanhâcî ile karıştırılmamalıdır. VI. (XII.) yüzyılda yaşadığı tahmin edilmekte ve meşhur âlim Kâdî İyâz'ın talebesi olduğu bilinmektedir.

Daha çok bir fakih ve tarihçi olarak temayüz eden İbn Hammâd, *Kitâbü'l-Muktebis (Kâbes) fi ahbârî'l-Mağrib ve Fâs ve'l-Endelûs* adlı eseri telif etti. Günümüze ulaşmadıysa da İbn İzârî'nin *el-Beyânü'l-muğrib*'inde Zehebî'nin *Tezkiretü'l-huffâz*'ında, İbn Ebû Zer'in *el-Kırtâs*'ında ve anonim *Mefâhîrû'l-Berber*'de bu eserden bol miktarda iktibaslar yapıldığı bilinmektedir. İbn Hammâd, Kâdî İyâz'ın *Tertîbü'l-medârik*'inin hulâsası olan ve *Muhtaşarü'l-medârik* adını taşıyan bir eser daha telif etmiştir. Rabat'taki el-Mektebetü'l-Haseniyye'de bir nüshası bulunan bu esere müellif bazı önemli kaynakları da ilâve etmiştir (Fricaud, s. 457).

BİBLİYOGRAFYA :

Mefâhîrû'l-Berber (nşr. M. Ya'lâ), Madrid 1996, s. 180, 185, 207, 260; ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 87; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, neşredenin girişi, I, 32; İbn Ebû Zer, *el-Enisû'l-muğrib*, Rabat 1972, s. 24, 28, 38, 50, 66, 180, 188, 198; İbn Süde, *Delîlû mü'errihî'l-Mağribi'l-akşâ*, Dârülbeyzâ 1960, I, 59-60, 269-270; H. R. Idris, *La Berbérie orientale sous les Zirides*, Paris 1962, I, 19; E. Fricaud, *Ibn 'Idâri al-Marrâkuşî* (doktora tezi, 1994), Université Lumière (Lyon), s. 457; Saïd A'râb, "İbn Hamâdu", *Da'vetû'l-hak*, sy. 3, Mekke 1982, s. 21-31; sy. 8 (1982), s. 22-28; a.mlf., "Cevânih mine'l-hayâti'l-fikriyye bi-Sebte min hilâli Muhtaşari'l-medârik", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb bi-Tiğvân*, III, Tıtvân 1410/1989, s. 227-246; "İbn Hamâdu", *EJ* (Fr.), III, 806.

MARIA-JESUS VIGUERA-MOLINS

İBN HAMMÂD b. EBÛ HANİFE

(bk. İSMÂİL b. HAMMÂD
b. EBÛ HANİFE).

İBN HAMMÂD es-SANHÂCÎ

(ابن حماد الصنهاجي)

Ebû Abdillâh Muhammed
b. Alî b. Hammâd (Hamâdu) b. İsâ
b. Ebî Bekr es-Sanhâcî
(ö. 628/1231)Kuzey Afrikalı kadı,
tarihçi ve şair.

Mağrib-i Evsat'ta yer alan Hamza köyünde doğdu. Benî Sanhâce'ye mensup olup İbn Hamâdu diye de bilinir. Tahsil hayatına Kal'atü Benî Hammâd'da başladı ve Bicâye'de devam etti. Bicâye'de bulunduğu sırada Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed et-Temîmî el-Muammerî, İbnü'l-Harrât, Muhammed b. Ali b. Mahlûf el-Cezâirî gibi âlimlerden ders aldı ve mu-tasavvıf Sîdî Ebû Medyen'in sohbetlerine katıldı. 613-616 (1216-1219) yılları arasında Endülüs'ün Cezîretülhadrâ (Algencias) ve Mağrib'in Selâ, Azemmûr şehirlerinde kadılık yaptıktan sonra kendini eserler yazmaya verdi. 628 (1231) yılında vefat eden İbn Hammâd'ın ölüm tarihi 627 (1230) olarak da kaydedilir (Safedî, IV, 157).

Eserleri. 1. *Kitâbü'n-Nübezi'l-muhtâce fi ahbârî mülûki Şanhâce bi-İfrîkiyye ve Bicâye*. Müellif, en önemli çalışması olan bu eserinde Sanhâce emîrleri hakkındaki rivayetleri toplamıştır; ancak 617'de (1220) yazılan kitabın bugün sadece Fâtımîler'i anlatan kısmı mevcuttur. Müellif, bu bölüme Fâtımîler'in soyları hakkındaki ihtilâftan söz ederek başlar ve Ubeydullah el-Mehdî'den (909-934) Âdid-Lidînillah'a (1160-1171) kadar bütün Fâtımî halifelerinin biyografilerini verir. Eserin Ubeydullah el-Mehdî ile ilgili kısmının Jacques Auguste Cherbonneau tarafından yapılan Fransızca tercümesi (JA, V [1855], s. 529-547) ve Arapça metni (RAfr, XII [1868], s. 464-477) yayımlanmıştır. Eser daha sonra M. Vonderheyden tarafından Arapça metni ve Fransızca tercümesiyle birlikte (*Histoire des rois 'obaidites*, Alger-Paris 1927), son olarak da Tihâmî Nakra ve Abdülhalîm Uveys tarafından bir mukaddime ile beraber *Ahbâru mülûki Benî 'Ubeyd ve sîretühüm* adıyla neşredilmiştir (Riyad-Kahire 1401/1981; Tunus 1987). İbn Hammâd'ın bu eserden İbn Haldûn, Abdullah b. Ahmed et-Ticânî ve İbnü'l-Ebbâr gibi müellifler nakillerde bulunmuşlardır; Ticânî nakillerin-

de onun bazı beyitlerine de yer vermiştir (*Rihle*, s. 116-117). 2. *Târîhu mülûki'l-İbâziyye*. Vonderheyden tarafından neşredilen eserin (Cezayir 1340/1927) Hâricî lideri Ebû Yezîd en-Nükkârî'ye dair kısmını Cherbonneau Fransızca'ya çevirmiştir (JA, XX [1852], s. 470-510).

İbn Hammâd'ın bunlardan başka *el-İ'lâm bi-Fevâ'idü'l-aşkâm li-'Abdilhak el-İşbilî ve Şerhu Maqşûreti İbn Düreyd* adlarını taşıyan iki kitapla çalışmaları ve hocalarından bahsettiği bir risâle yazdığı belirtilmektedir (*Ahbâru mülûki Benî 'Ubeyd*, neşredenlerin girişi, s. 6-7; *DMBİ*, III, 362). İbnü'l-Ebbâr onun şiirlerini topladığı bir divanının olduğunu söyler (*et-Tekmile*, II, 628).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hammâd es-Sanhâcî, *Ahbâru mülûki Benî 'Ubeyd ve sîretühüm* (nşr. Tihâmî Nakra - Abdülhalîm Uveys), Riyad-Kahire 1401/1981, neşredenlerin girişi, s. 3-7; İbnü'l-Ebbâr, *et-Tekmile* (nşr. İzzet Attâr el-Hüseynî), Kahire 1375/1956, II, 628; Abdullah b. Ahmed et-Ticânî, *Rihle* (nşr. Hasan Hüsnî Abdülvehhâb), Tunus 1377/1958, s. 116-117; Gubrînî, *'Unvânü'd-dirâye* (nşr. R. Bûnâr), Cezayir 1389/1970, s. 192; Safedî, *el-Vâfi*, IV, 157-158; İbn Haldûn, *Mefâhîrû'l-Berber* (nşr. E. Lévi-Provençal), Rabat 1352/1934, s. 51; Bustânî, *DM*, II, 473-474; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 555; H. R. Idris, *La Berbérie orientale sous les Zirides*, Paris 1962, I, 19; Sâlihîyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, II, 215; "İbn Hamâdu", *EJ* (Fr.), III, 805-806; Seyyid Ali Âli Dâvûd, "İbn Hammâd", *DMBİ*, III, 362.

MARIA-JESUS VIGUERA-MOLINS

İBN HAMMÂDÛŞ

(ابن حمادوش)

Abdürrezzâk b. Muhammed
b. Hammâdûş el-Cezâirî
(ö. 1195/1781)

Cezayirli âlim ve seyyah.

1107'de (1696) Cezayir'de doğdu. Babası debbâğ esnafındandı. Çocukluğu siyasi açıdan oldukça karışık bir dönemde geçti. Tahsilini tamamladıktan sonra bir süre debbâglık yaptı ve ticaretle uğraştı. Vehrân'ın İspanyollar'ın eline geçtiğine, Cezayir'deki iç kargaşalara, Tıtvân'da Rifli Ahmed Paşa'nın Filâfililer'den Sultan Mevlây Abdullâh'a karşı isyanına (1156/1743) şahit oldu. Cezayir Ocağı'nda bazı Osmanlı yöneticilerini tanıdı. Bütün Mağrib ve Cezayir'i gezdi. Mağrib'de Ahmed b. Muhammed el-Verzezi, Muhammed b. Abdüsselâm el-Bennânî, Ahmed es-Serâirî ve Ahmed b. Mübârek es-Sicilmâsî'den,

Tunus'ta Muhammed ez-Zeytûne et-Tûnisî'den ilim tahsil etti. 1130'da (1718) hacca gitti. 1156 (1743) yılında tekrar Mağrib'i dolaştı. 1161'de (1748) Mısır'ın Reşîd şehrine, oradan ikinci defa hacca gitti. Medine'de bir süre ikamet ederek eser yazmakla meşgul oldu. Cezayir'e döndükten sonra da eser yazmayı sürdüren İbn Hammâdûş 1195'te (1781) vefat etti.

Eserleri. 1. Lisânü'l-makâl fi'n-nebe'î 'ani'l-haseb ve'n-neseb ve'l-âl (Rihle). İbn Hammâdûş'un seyahatlerini hâtrât ve günlük şeklinde anlattığı eser müellifin Mağrib'e gittiği 1156'da (1743) başlar. Eserin bu tarihten önceki dönemlere ait kısmı günümüze ulaşmamıştır. Sade bir dille yazılmış olan eser XVIII. yüzyıl Cezayir, Tunus ve Mağrib tarihi açısından önemlidir. Osmanlı yönetimine bağlı paşaların durumu, Danimarka Sulhu (1159/1746), ulemâ, Türkler ve Acemler hakkında mâlumatla neseb bilgilerinin yanı sıra Cezayir ve Mağrib'deki âdet ve gelenekler hakkında orijinal bilgiler ihtiva eden eser Ebü'l-Kâsım Sa'dullah tarafından neşredilmiştir (Cezayir 1983). **2. Keşfü'r-rumûz fi beyâni a'sâb.** Alfabetik olarak düzenlenmiş bir tıp sözlüğü olup 987 madde içerir. İbn Hammâdûş'un Medine'de iken yazdığı eser tıbbâ dair dört ciltlik *el-Cevherü'l-meknûn min bahri'l-kânûn*'unun son cildir. Eserin diğer ciltleri günümüze ulaşmamıştır. Eserde ilâçların nitelikleri ve tasnifi, bitki adlarıyla sağlığa yararlı diğer maddeler hakkında bilgi verilmiş, bitkilerin mahallî lehçelerdeki adları da yazılmıştır. Müellif İbn Sînâ, Dâvûd el-Antâkî, İbnü'l-Baytâr el-Antâkî ve eski Yunanlı hekimlerin eserlerinden de faydalanmıştır. Lucien le Clerck'in Fransızca'ya tercüme ettiği eserin (*Kachef er-Romoz, un traité de matière médicale arabe d'Abderrazzaq ed-Djezciry, Paris 1874*) metni daha sonra Ahmed b. Murâdî et-Türkî tarafından yayımlanmıştır (Cezayir 1903). G. Colin eser ve müellif üzerine Cezayir Üniversitesi'nde bir doktora tezi hazırlamıştır (*A étude la médecine d'Ibn Hamâdûs dans se thèse: Abderrazzâq el-Jezâiri: Un médecin arabe du XIIe siècle del'hégire, Montpellier 1905*). **3. Tâ'dilü'l-mizâc bi-sebebi kavânini'l-îlâc.** Cinsel hastalıkların tedavisine dairdir (Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâ'iri's-sekâfi*, II, 451; ayrıca müellifin yazma halindeki küçük risâleleri için bk. a.g.e., II, 443-444; a.m.f., *Ebhâs ve ârâ' fi târihi'l-Cezâ'ir*, I, 226-227).

BİBLİYOGRAFYA:

Tâ'rifü'l-Cezâ'ir, Cezayir 1907, II, 471; Muhammed Dâvûd, *Târîhu Tıtvân*, Tıtvan 1962, III/1, s. 148-152; Ebü'l-Kâsım Sa'dullah, *Târîhu'l-Cezâ'iri's-sekâfi*, Cezayir 1401/1981, II, 438-451; a.m.f., *Ebhâs ve ârâ' fi târihi'l-Cezâ'ir*, Beyrut 1990, I, 221-241; a.m.f., "Abdürrezzâk b. Hammâdûş el-Cezâ'iri ve rihtetühû Lisânü'l-makâl", *MMLADm.*, L (1979), s. 322-344; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), III, 352; Ahmad Chtoui, "Le Lisân al-Maqâl d'Ibn Hamâdûş, récit de voyage et autobiographie", *IBLA*, XLIX/157 (1986), s. 59-74.

ATILLA ÇETİN

İBN HAMMÛYE

(bk. BENÎ HAMEVİYYE;
İBN HAMEVEYH).

İBN HAMZA

(ابن حمزة)

Burhânüddin İbrâhim b. Muhammed b. Kemâlidîdin el-Hüseynî ed-Dimaşkî (ö. 1120/1708)

el-Beyân ve't-ta'rif adlı eseriyle tanınan muhaddis.

5 Zilkade 1054'te (3 Ocak 1645) Dimaşk'ta doğdu. Aslen Harranlı olup soyunun Hz. Hüseyin'e ulaştığı söylenmektedir. İlk tahsilini babasının ve ağabeyinin yanında yaptı. Dil, hadis ve fıkıh konularında Dimaşk'ta Muhammed b. Süleyman el-Mağribî, Haskefî, Abdülbâkî el-Hanbelî; Mısır'da Abdülbâkî b. Yûsuf ez-Zürkânî; Haremeyn'de Ahmed b. Muhammed en-Nahlî, İbn Sâlim el-Basrî, Hasan b. Ali el-Uceymî, İbrâhim b. Hasan el-Kürânî'den ders aldı. Ayrıca Yahyâ eş-Şâvî, İbrâhim el-Fettâl, Muhammed el-Mehâsinî, İsmâil el-Mehâsinî, Muhammed b. Balabân es-Sâlihî, Abdülkâdir es-Sûfî ve Kemâleddin el-Mâlikî gibi hocalardan faydalandı. İstanbul'da II. Süleyman'ın hocası olan Molla Abdülvehhâb'ın, Üsküdar Camii imamı Abdülkâdir Makdisî'nin ve Medine kadısı Molla Müsâ Kastamonî'nin derslerine devam etti.

İbn Hamza Sâlihîyye'deki Mârdâniyye, Emcediyye ve Cevziyye medreselerinde ders verir, senenin üç ayında Nahhâsin mahallesindeki evinde okuttuğu *Şahîh-i Buḥârî* derslerine çok sayıda dinleyici iştirak ederdi. Ayrıca Dimaşk'ta kadı nâibliğiyle nakîbüleşraflık yaptı. 1093 (1682) yılında Mısır nakîbüleşraflığına tayin edildi. 1119 (1707-1708) yılında hacca giden İbn Hamza dönüşte Zâtülhac mevkiinde 9 Safer 1120 (30 Nisan 1708) tarihinde vefat etti ve orada defnedildi.

Eserleri. 1. el-Beyân ve't-ta'rif* fi esbâbi vürûdi'l-hadîsi's-şerîf. Telifine Dimaşk'ta başlanıp 4 Muharrem 1119'da (7 Nisan 1707) İstanbul'da tamamlanan eser hadislerin vürûd sebeplerine dair olup kendi alanında en geniş çalışmadır. Eserin çeşitli baskıları yapılmıştır (meselâ bk. I-II, Halep 1329). **2. Hâşiye 'alâ şerhi'l-Elfiyye.** İbn Hamza'nın, İbn Mâlik et-Tâî'nin *el-Elfiyye*'sine onun oğlu Bedreddin Muhammed b. Muhammed (İbnü'n-Nâzım) tarafından yapılan *ed-Dürretü'l-muḍiyye* (Beyrut 1312) adlı şerh üzerine yazmaya başladığı, ancak tamamlamadığı bir çalışmasıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hamza, *el-Beyân ve't-ta'rif* (nşr. Seyfeddin el-Kâtib), Beyrut 1401/1981, I, 2-3; a.e. (nşr. Hüseyin Abdülmecîd Hâşim), Kahire 1975, neşredenin girişi, I, 30; Süyûtî, *Esbâbu vürûdi'l-hadîs* (nşr. Yahyâ İsmâil Ahmed), Beyrut 1404/1984; Murâdî, *Silkü'd-dürrer*, Beyrut 1988, I, 22-24; Tünekî, *Mu'cemü'l-muşannifîn* (nşr. Sıddîk Kemâl el-Mekkî), Beyrut 1344/1925, IV, 391-393; Serkîs, *Mu'cem*, I, 88; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 37; *İzâhu'l-meknûn*, I, 68, 120, 207; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, I, 105-106; Tayyib Okîç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul 1959, s. 22; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), I, 68.

ALİ AKYÜZ

İBN HANBEL

(bk. AHMED b. HANBEL).

İBN HÂNİ

(ابن هاني)

Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Hânî b. Muhammed el-Mağribî el-Endelüsî (ö. 362/973)

Fâtımî Halifesi

Muiz-Lidînilâh'ın saray şairi.

320-326 (932-938) yılları arasında Endülüs'ün İşbiliye (Sevilla) şehrinde doğdu. Yemen'den Kuzey Afrika'ya göç eden Ezel kabilesine mensuptur. Soyu İfrîkîye Valisi Yezîd b. Hâtîm el-Ezdî'ye (772-787) veya kardeşi Ravh b. Hâtîm'e dayanır. Babası Hânî, III. Abdurrahman devrinde Fâtîmîler'in ilk başşehri Mehdiye'den Endülüs'e göç etmiş, bir süre Kurtuba'da (Cordoba) kaldıktan sonra İşbiliye'ye yerleşmişti. Onun Endülüs'e hangi maksatla gittiği kesin olarak bilinmemekle birlikte bazı çağdaş araştırmacılar Kuzey Afrika'da Mehdiye'yi kuran, Mısır'ı almak için yaptığı iki başarısız teşebbüsten sonra Kurtuba'daki hilâfeti ele geçirmeyi düşünen ve çok sayıda İsmâilî dâîyi görevlendiren